
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΔΥΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ ΉΚΩ

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀγαπητὲς συμβάσεις στὰ δράματα τοῦ Εὐριπίδη εἶναι ἡ ἀναγγελία εἰσόδου ἐνὸς νέου προσώπου στὴ σκηνὴ ποὺ γίνεται εἴτε ἀπὸ τὸ χορὸν εἴτε ἀπὸ ἔναν ἄλλον ὑποκριτὴν. Ἡ ἀναγγελία διατυπώνεται τὶς περισσότερες φορὲς μὲν ἐνα στερεότυπο τρόπῳ¹. Συγκεκριμένα (α) εἰσάγεται μὲ κάποιο ρῆμα ποὺ σημαίνει αἰσθηση (π.χ. δέδορκα: Ἡλ. 339· Μήδ. 1118· Ἀνδρ. 545, εἰσοδῶ: Ἰππ. 51, 1151· Ἀνδρ. 724· Ἡρ. 138, δρῶ: Μήδ. 269· Ἡρακλ. 49), ἀπὸ τὸ ὅποιο (β) ἔξαρταται ἡ κατηγορηματικὴ μετοχὴ ἐνὸς ρήματος ποὺ σημαίνει κίνηση (π.χ. στείχω: Ἀλκ. 612· Μήδ. 270, 1119· Ἰππ. 52, 1152· Ἡρακλ. 50· Ορ. 726, δρομῶμαι: Ἡλ. 340· Βάκχ. 1165), ἐνῶ (γ) πολὺ συχνὰ ἀναφέρεται ὁ τόπος πρὸς τὸν ὅποιον κατευθύνεται ἡ ἀπὸ τὸν ὅποιον ἔρχεται ἐνα νέο πρόσωπο (π.χ. Ἰππ. 1152 πρὸς δόμους δρομώμενον· Ἡρ. 139 τῶνδε δωμάτων πέλας).

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στὴ στερεότυπη αὐτὴ ἀναγγελία δὲ χρησιμοποιεῖται ποτὲ ἡ μετοχὴ τοῦ ρήματος ἥκω. Ἡ ἀπουσία τῆς δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ μετρικοὺς λόγους, γιατὶ τὸ ἥκω δὲν ἀπαντᾶ οὔτε μία φορά, ἀν καὶ συχνὰ δὲν ὑπάρχει μετρικὸ ἐμπόδιο. Στὸν Ἰππόλυτο, στ. 52 κ.έ., λ.χ. ὁ ποιητὴς θὰ μποροῦσε πολὺ καλὰ νὰ γράψει ἀντὶ ἀλλ’ εἰσοδῶ γὰρ τόνδε παῖδα Θησέως / στείχοντα τὴ μετοχὴ ἥκοντα.

Ἡ ἔξήγηση τῆς ἀπουσίας τῆς μετοχῆς αὐτῆς πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν ἀντίφαση ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἔξαρτηση ἐνὸς ρήματος ποὺ δηλώνει τὴ συντελεσμένη ἐνέργεια ἀπὸ ρήματα ποὺ δηλώνουν τὴν ἀντίληψη τῆς ἐνέργειας στὴν ἔξελιξή της. Μὲ ἀλλα λόγια: ἡ ἀναγγελία δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ πιστοποίηση, ἀλλὰ ἔχει σκηνικὸ ἀντίκρισμα. Ἡ στερεότυπη φράση, τὰ συστατικὰ μέρη τῆς ὅποιας ἀναφέρθηκαν παραπάνω, δὲ σημαίνει: «βλέπω (= διαπιστώνω) ὅτι κάποιος εἶναι (ἥδη) ἔδω», ἀλλὰ «βλέπω κάποιον νὰ ἔρχεται».

1. Γιὰ μιὰ ἀναλυτικὴ συζήτηση τοῦ προβλήματος βλ. N. C. Hourmouziades, *Production and Imagination in Euripides*, Αθήνα 1965, σ. 137-145. Πρβ. ἐπίσης U. v. Wilamowitz, *Euripides Herakles*, Darmstadt 1959 (= Βερολίνο 1895²), III σ. 37 (στ. 138-9), καὶ B. Mannsperger, *Die Rhesis*, στὸ βιβλίο τοῦ W. Jens, *Die Bauformen der griechischen Tragödie*, Μόναχο 1971, σ. 145.

"Οτι τὸ ἥκω δηλώνει τὴ συντελεσμένη ἐνέργεια καὶ σημαίνει «ἔχω ἔρθει» ἅρα «εἴμαι, βρίσκομαι ἔδω» εἶναι γνωστὸ¹ καὶ ἐπιβεβαιώνεται μὲν ἐναν ἔλεγχῳ στὸ λεξικὸ τῶν Liddell - Scott - Jones καθὼς καὶ στοὺς πίνακες λέξεων τῶν τριῶν τραγικῶν. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ συζητηθοῦν δύο χωρία ποὺ ἐκ πρώτης ὅψεως φαίνεται ὅτι ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὡς τώρα διαπιστώσεις.

α) *Oρ. 67 κ.έ. βλέπω δὲ πᾶσαν εἰς ὁδόν, πότ' ὄφομαι
Μενέλαιον ἥκονθ'*...

Τὸ χωρίο αὐτὸ πρέπει νὰ παρατηρήσει ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἀναγγελία εἰσόδου νέου προσώπου. 'Η Ἡλέκτρα πληροφορήθηκε ὅτι ὁ Μενέλαος ἔχει φτάσει στὸ Ναύπλιο (στ. 53: ἥκει) καὶ τώρα κοιτάζει μὲ ἀγωνία πρὸς ὅλες τὶς κατεύθυνσεις, γιὰ νὰ διαπιστώσει ἂν ὁ Μενέλαος ἔχει φτάσει στὸ "Αργος. Στὴν πραγματικότητα ὁ Μενέλαος δὲν ἐμφανίζεται στὴ σκηνὴ πρὶν ἀπὸ τὸ στ. 356.

β) *Φοίν. 455 κ.έ. οὐ γὰρ τὸ λαιμότμητον εἰσορᾶς κάρα
Γοργόνος, ἀδελφὸν δ' εἰσορᾶς ἥκοντα σόν.*

Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν πρόκειται γιὰ ἀναγγελία εἰσόδου νέου προσώπου. 'Η Ιοκάστη ἀπευθύνεται στὸν Ἐτεοκλῆ, ποὺ πρὶν ἀπὸ λίγο ἔχει ἐμφανιστεῖ στὴ σκηνὴ (στ. 446), καὶ τοῦ λέει ὅτι δὲν ἀντικρίζει τὸ κεφάλι τῆς Γοργῶς, ἀλλὰ τὸν ἀδελφό του Πολυνείκη ποὺ βρίσκεται στὴ σκηνὴ (ἥκοντα) ἥδη ἀπὸ τὸ στ. 261.

'Η διαπίστωση τῆς ἀπουσίας τῆς μετοχῆς ἥκω σὲ περιπτώσεις ἀναγγελίας νέων προσώπων ὀδηγεῖ στὴν ἐπανεξέταση δύο συμπληρώσεων σὲ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Εὐριπίδη².

1. Πρβ. Kühner - Gerth I σ. 136· E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* II, σ. 274, ὁ ὅποιος κατατάσσει τὸ ἥκω στὴν ὄμάδα τῶν ῥημάτων ποὺ δηλώνουν «schlechthin Perfekta des erreichten Zustandes»· Blass-Debrunner-Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*¹⁴ § 322, 2, ὅπου ἡ πληροφορία ὅτι τὸ ἥκω στὰ μεταγενέστερα 'Ελληνικά ἀντικαθίστα τὸν παρακείμενο ἑλλήνθα. 'Ο Ισχυρισμὸς τοῦ J. C. Kammerbeek (*The Plays of Sophocles, Part II: The Trachiniae*, Leiden 1959 ad 1.) ὅτι τὸ ἥκει στὸ στίχο 365 τῶν *Τραχινίων* σημαίνει «is coming» δὲν εἶναι σωστός. Σωστά ὁ L. Campbell, *Sophocles: The Plays and Fragments*, 'Οξφόρδη 1881, ad l. Γιὰ τοὺς στίχους αὐτοὺς βλ. καὶ S. G. Kapsomenos *Sophokles Trachinierinnen und ihr Vorbild*, 'Αθήνα 1963, σ. 11 κ.έ. 'Ἐπίσης δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ἀπόδοση τῶν στίχων 734 κ.έ. τῶν *Ικετῶν* τοῦ Αἰσχύλου ἀπὸ τὸν J. Vürtheim (*Aischylos Schutzflehende*, "Αμστερνταμ 1928) καὶ die Schiffe bald kommen werden». Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἐξῆς: πάτερ, φοβοῦμαι, νῆες ὡς ὡκύπτεροι/ἥκοντι, μῆκος δ' οὐδὲν ἐν μέσῳ χρόνου. Οἱ Ικέτιδες φοβοῦνται ὅτι τὰ πλοῖα τῶν Αἰγυπτίων ἔχουν ἥδη ἀγκυροβολήσει (ἥκοντι).

2. Τὸ κείμενο ἀκολουθεῖ τὴν ἔκδοση τοῦ B. Snell, *Euripides Alexandros und andere Strassburger Papyri*, Hermes Einzelschr. 5, Βερολίνο 1937.

ΠΑΡΑΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ, Α'.

1. *Ἐνστάθιος 1796, 35: ἔνα νέο τραγικὸ ἀπόσπασμα;*

‘Ο δὲ τοὺς νόστους ποιήσας Κολοφώνιος (Νόστοι ἀπ. 9 Allen) Τηλέμαχον μέν φησι τὴν Κίρκην ὑστερον γῆμαι, Τηλέγονον δὲ τὸν ἐκ Κίρκης ἀντιγῆμαι Πητελόπην. περιττὰ ταῦτα καὶ κενὴ μοχθηρία, εἰ δ' οὖν στενῶς φράζουντο, μικρὸν τὸ βλάβος.

Οἱ τελευταῖες τρεῖς προτάσεις τοῦ κειμένου συγκροτοῦν δύο ἄψογα ίαμβικὰ τρίμετρα:

περιττὰ ταῦτα καὶ κενὴ μοχθηρία.
εἰ δ' οὖν στενῶς φράζουντο, μικρὸν τὸ βλάβος.

Τὸ περιττὰ καὶ ἡ παράβαση τοῦ ζεύγματος τοῦ Porson στὸ δεύτερο στίχο δίνουν τὴν ἐντύπωσην πώς τὸ δίστιχο προέρχεται ἀπὸ κωμωδίας. Καὶ οἱ δυὸς ὅμως ἐνδείξεις εἶναι παραπλανητικές, γιατὶ ὁ τύπος περιττὰ (ἀντὶ περισσά) μπορεῖ νὰ δρείλεται στὴν ἀττικιστικὴ τάση τοῦ Εὔσταθίου καὶ ἡ παράβαση θεραπεύεται μὲ τὴ μετατόπιση τοῦ μικρὸν στὸ τέλος τοῦ στίχου—τὸ βλάβος μικρόν. Ἀντίθετα οἱ «σεμναὶ συμπλοκαί», ἡ κενὴ μοχθηρία¹ καὶ τὸ στενῶς φράζομαι², σὲ συνδυασμὸν μὲ τὴν δργίλη καὶ ἀπότομη διάθεση τοῦ προσώπου ποὺ μιλάει, μᾶς βεβαιώνουν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα εἶναι τραγικό.

‘Η διερεύνηση τῆς πηγῆς ἀπὸ ὅπου ἀντλεῖ τὸ ἀπόσπασμα ὁ Εὔσταθιος εἶναι, νομίζω, «κενὴ μοχθηρία». Οἱ ἔμμεσος ὅμως σχολιασμὸς ἐνὸς ἔργου ἢ μιᾶς γνώμης ἢ καὶ μιᾶς ἀναδιήγησης μὲ τὴν ἀπλὴ παράθεση ἐνὸς ποιητικοῦ συνήθως χωρίου, ποὺ μπορεῖ νὰ προηγῆται ἢ νὰ κλείνῃ τὴν παράγραφο, εἶναι μιὰ χαρακτηριστικὴ ἴδιομορφία τοῦ Ἀθηναίου, ὁ ὄποιος καὶ ἀποτελεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, μιὰ ἀπὸ τὰς κύριες πηγὲς τοῦ Εὔσταθίου.

2. *Ἄρχιλοχος 114 West.*

Οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν οὐδὲ διαπεπλιγμένον
οὐδὲ βοστρύχουσι γαῦρον οὐδὲ ὑπεξυρημένον,
ἄλλα μοι σμικρός τις εἴη καὶ περὶ κνήμας ἵδε ἵν
φοικός, ἀσφαλῶς βεβηκὼς ποστί, καρδίης πλέως.

3 ἐπὶ κνήμασιν δασὺς Dio Chrys.

1. μοχθηρία· μὲ τὴ σημασία: «κόπος, προσπάθεια», ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὰ λεξικά.
“Αν ὅμως ληφθῆ ὑπόψη ἡ ἐτυμολογικὴ προέλευση τῆς λέξης, ἡ σημασία αὐτὴ ἵσως νὰ ἔται καὶ ἡ πρωταρχική.

2. Τὸ στενῶς μὲ τὴ σημασία: «ουντόμως, συνοπτικῶς». Καὶ οἱ δυὸς φράσεις κενὴ μοχθηρία καὶ στενῶς φράζουντο εἶναι, δόσο ξέρω, ἀπαξ λεγόμενα.

Μία ζωηρή, ἀν καὶ ἀρκετὰ συγκαλυμμένη, ἀνάμνηση τοῦ ποιήματος βρίσκεται στὸ Περὶ ὁρχῆσεως τοῦ Λουκιανοῦ 5: *Μὴ ὥρασιν ἄρα ἴκοίμην, εἰ τι τοιοῦτον ἀνασχόιμην ποτέ, ἔστ’ ἀν δασύς τε εἴην τὰ σκέλη καὶ τὸ γένειον ἀπαράτιλτος.* Τὸ γένειον ἀπαράτιλτος ἀντικαθιστᾶ τὸ οὐδὲ ὑπεξυρημένον τοῦ Ἀρχιλόγου καὶ τὸ δασύς τὰ σκέλη—γνώρισμα, δπως καὶ ἡ πλούσια γενειάδα, ἀδιαφυλονίκητον ἀνδρισμοῦ¹—μᾶς βεβαιώνει ὅτι καὶ ὁ Λουκιανός, δπως καὶ ὁ Δίων, θὰ πρέπη νὰ διάβαζε δασύς καὶ ὅχι ἰδεῖν. "Εχουμε λοιπὸν κάθε δικαίωμα ἀπὸ τὴν παράδοση νὰ ἀποφύγουμε τὴν ἀσυνήθιστη συμπλοκὴ «περὶ κνήμας ἰδεῖν φοικός» καὶ νὰ διαβάσουμε, στίζοντας μετὰ τὸ δασύς:

ἀλλά μοι σμικρός τις εἴη καὶ περὶ κνήμας δασύς,
φοικός κτλ.

3. Μάξ. Τύριος XX, 1 Foerster

Tl δὴ οὖν ἐστιν τὸ πλημμέλημα, δπερ καὶ ἀναμαχέσασθαι λίαν φημὶ ἡμᾶς δεῖν; ὅν καὶ μέγα καὶ δεόμενον γενναίου ποιητοῦ καὶ τελέστον, εὶ μέλλοι τις ἵκανῶς ἐξευμενεῖσθαι ἀδέκαστον δαίμονα, οὐ τρόπο δας ἐπτὰ δούς, οὐδὲ χρυσοῦ τάλαντα δέκα, οὐδὲ γυναικας Λεσβιάδας, οὐδὲ ἵππους τρωΐκούς, ἀλλὰ λόγον λόγῳ, πονηρῷ χρηστόν, καὶ ψευδῇ ἀληθεῖ ἐξαλείψας.

"Ο ἐκδότης σημειώνει ὅτι ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται τοὺς τρίποδες ποὺ ἔστειλε ὡς δῶρο ὁ Κροῖσος στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν: «οὐ τρίποδας δοὺς dona Croesi regis». "Οπως φαίνεται ὅμως ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα δῶρα ποὺ ἀκολουθοῦν, ὁ Μάξιμος ὑπαινίσσεται ὅχι τὰ δῶρα τοῦ Κροίσου, ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ προστέρει ὁ Ἀγαμέμνονας γιὰ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸ θυμὸ τοῦ Ἀχιλλέα (*Il. I* 120-130):

νῦν δὲ ἐν πάντεσσι περικλυτὰ δῶρον ὀνομήρω,
ἐπτὰ ἀπύροντας τρόπο δας, δέκα δὲ
χρυσοῖο τάλαντα
αἴθωντας δὲ λέβητας ἐείκοσι, δώδεκα δὲ ἵππους
πηγοὺς ἀθλοφόρους, οἱ ἀέθλια ποσσὸν ἀροντο.
οὐ κεν ἀλήιος εἴη ἀνήρ φέτοσα γένοιτο,

1. 'Ακόμα καὶ τὸ σμικρός ὑποδηλώνει, σύμφωνα μὲ τοὺς φυσιογνωμονικούς, τὴ γενναιότητα καὶ τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ τοῦ πολεμιστῆ: 'Ανών. φυσιογν. (Script. Phys. II, σ. 281) ἀνθρωπος κοντός, ἥγουν τὴν ἥλικιαν μικρός, πᾶς ἀλαζών ἀστι καὶ μάχιμος. Τὸ μακρινὸ πρότυπο τοῦ μικροκαμωμένου, ἀλλὰ γενναίου πολεμιστῆ φαίνεται ὅτι είναι ὁ Αἴας ὁ Λοκρός η δ Τυδεύς: 'Il. E 801 Τυδεύς τοι μικρός μὲν ἔην δέμας, ἀλλὰ μαχητής.

οὐδέ κεν ἀκτήμων ἐριτίμοιο χρυσοῖο,
δόσσα μοι ἡγείκαντο ἀέθλια μώνυχες ἵπποι.
δώσω δ' ἐπτὰ γυνναῖκας ἀμύμονα
ἔργον εἰδυῖας
Λεσβίδας, ἄς, δτε Λέσβον ἐνκτιμένην ἔλεν αὐτός,
ἔξελόμην, αἱ κάλλει ἐνίκων φῦλα γυναικῶν.

4. Ἐπιστολαὶ Θεοδώρου Κυζίκου μητροπολίτου 6, 4-12¹

ἀπαίδειος συνεχῶς ἀνελίττων καὶ τοῖς δρθαλμοῖς ἐπιτρέχων καὶ ἐν τῷ κόλπῳ φρουρῶν οὐδὲν τάλλα πρὸς ταῦτα λογίζομαι, οὐδὲ Μίδου χρυσόν, οὐδὲ Κροίσου θησαυρόν, οὐδὲ Τάλω τάλαντα, οὐδὲ Πηλέως μάχαιραν, οὐδὲ Ἱριδος τάχος, οὐδὲ τοῦ Λαοδάμαντος δώμην, οὐδὲ Γύγον σφενδόνην, οὐδὲ κήπους Μηδικούς, οὐδὲ Νησαίους ἵππους, οὐδὲ ἄλλο τῶν παρ' ἀνθρώποις νομισθέντων τιμίων οὐδέν. ἐν μόνον μοι πλέον ἐρᾶται, ή ἀληθῆς τούτων καὶ ἀμεσος ἀπόλαυσις, ή αὐτοπρόσωπος δημιλία, ή καθαρὰ τῶν ἐφετῶν μετοχή, ή κοσμικὴ ἐορτή, ήν ὁμός τις καὶ βάσκανος κωλύει δάιμων.

Γράφε: οὐδὲ Ταντάλον τάλαντα². Ἡ παραποίηση τῆς παροιμίας ὀφείλεται πιθανῶς σὲ μνημονικὸ σφάλμα τοῦ συγγραφέα. Πρέπει ἀκόμα νὰ σημειωθῇ ότι τὸ σύνολο χωρίο συγκροτεῖ ἔνα ἀπὸ τὰ ὥραιότερα καὶ πλουσιότερα Priamel τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, τὸ δόπονο δόμως δὲν ἔχει περιλάβει ὁ U. Schmidt στὴν κατὰ τὰ ἄλλα ἔξαντλητικὴ μελέτη του *Die Priamel der Werte im Griechischen*, Wiesbaden 1964.

5. Ἀριστοφ. Εἰδ. 881-2

ΤΡΥΓΑΙΟΣ οὕπω λέγεθ' ὑμεῖς τίς ὁ φυλάξων; δεῦρο σύ·
καταθήσομαι γάρ αὐτὸς εἰς μέσους ⟨σ'⟩ ἄγων

σ' Rogers

Ἡ προσθήκη τοῦ Rogers εἶναι σωστὴ ἀλλὰ περιττή, γιατὶ τὸ ρόλο τοῦ ἀντικειμένου μπορεῖ θαυμάσια νὰ τὸν κρατήσῃ τὸ τελικὸ σ τοῦ «μέσους», ποὺ μὲ τὴ σειρά του πρέπει νὰ γίνη αἰτιατικὴ οὐδετέρου: μέσον. Ἡ φράση ἀλλωστε κατατίθεμαι ἐς μέσον³ εἶναι πολὺ πιὸ συνηθισμένη καὶ συντακτικὰ σωστό-

1. J. Darrouzés, *Épistoliers byzantins du Xe siècle*, Παρίσι 1960, VIII, 6.

2. Bλ. *Paroem. Gr. Ap. XVI*, 16 Ταντάλον τάνταλα τανταλίζεται· M. VIII, 1 Τὰ Ταντάλον τάλαντα· Z. VI, 4· D. VIII, 23.

3. Πρβ. Ἀριστοφ. *Ἐκκλ. 602* καὶ Δαρεικούς, ἀφανῆ πλοῦτον: ΠΡ. τοῦτ' ἐς τὸ μέ-

τερη. Ἐπομένως: καταθήσομαι γὰρ αὐτὸς εἰς μέσον σ' ἄγων.

6. Ἀριστ. Βάτρ. 926-934

- ΕΥΡ. σαφὲς δ' ἀν εἴπεν οὐδὲ ἐν ΔΙΟΝ. μὴ πρᾶε τοὺς ὁδόντας
 ΕΥΡ. ἀλλ' ἢ Σκαμάνδρους, ἢ τάφους, ἢ π' ἀσπίδων ἐπόντας
 γονπαιέτους χαλκηλάτους, καὶ ωρίμαθ' ἵπποκορημα,
 ἢ ξυμβαλεῖν οὐ φάδι' ἦν. ΔΙΟΝ. νὴ τοὺς θεούς, ἐγὼ γοῦν 930
 ἥδη ποτ' ἐν μακρῷ χρόνῳ νυκτὸς διηγόντησα
 τὸν ξουθὸν ἵππαλεκτρουόντα ζητῶν, τίς ἔστιν δομις.
 ΑΙΣ. σημεῖον ἐν ταῖς ναυσὶν, ὅμαθέστατ', ἐνεγέγραπτο.
 ΔΙΟΝ. ἐγὼ δὲ τὸν Φιλοξένου γ' φύμην "Ἐρυξιν εἶναι.

Τὸ μισὸν τοῦ στίχου 930 καθὼς καὶ οἱ δύο ἐπόμενοι ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς ἔκδότες στὸ Διόνυσο, ποὺ παρεμβαίνει στὴ λογομαχία γιὰ νὰ ἐκμυστηρευθῇ ὅτι πέρασε πολλὲς λευκὲς νύχτες προσπαθώντας νὰ καταλάβῃ τί πουλὶ τέλος πάντων ἤταν αὐτὸς ὁ ξουθὸς ἵππαλεκτρουόντων. Νομίζω ὅτι οἱ στίχοι πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Εὔριπίδη καὶ δχὶ στὸν Διόνυσο γιὰ τοὺς ἔξῆς λόγους.

1) ὁ Διόνυσος παραδέχεται ἔμμεσα ὅτι, παρὰ τὶς ἀγρύπνιες ποὺ ἀφιέρωσε στὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ αἰνιγματικοῦ πτηνοῦ, δὲν εἴχε προχωρήσει ἀκόμα πέρα ἀπὸ τὸ στάδιο τῶν ἀναζητήσεων. Στὸ στίχο δύμως 934 ὁμολογεῖ ὅτι νόμιζε (φύμην) πῶς ὁ ξουθὸς ἵππαλεκτρουόντων δὲν ἤταν παρὰ ὁ Ἐρυξίς τοῦ Φιλοξένου, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν τὸν εἴχε ἀπασχολήσει ἴδιαίτερα. Καὶ ὁ τρόπος ἀλλωστε ποὺ ἀρχίζει ὁ στίχος μὲ τὸ ἐγώ δὲ δηλώνει μιὰ ἰσχυρὴ ἀντίθεση μὲ τὸ νὴ τοὺς θεοὺς ἐγὼ γοῦν ἥδη... τοῦ στίχ. 930.

2) Ἡ βίαιη ἀντίδραση τοῦ Αἰσχύλου, ποὺ κορυφώνεται στὴν ὑβριστικὴ προσφώνηση ὅμαθέστατε, εἶναι τουλάχιστο ἀψυχολόγητη, γιατί, ἀν τὸ πρόσωπο τὸ δόποιο χαρακτηρίζεται ἀμαθέστατος εἶναι ὁ Διόνυσος, τότε χάνεται κάθε ἐλπίδα νὰ κερδίσῃ ἢ νὰ διατηρήσῃ ὁ διάδικος τὴν εύνοια τοῦ κριτῆ του. Καὶ ἡ παρεμβαση ὁμως τοῦ Διονύσου εἶναι ἔξισου ἀδέξια καὶ μεροληπτική, γιατὶ ὑπογραμμίζει καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν κατάχρηση τῆς λεκτικῆς «τερατείας» ἀπὸ μέρους τοῦ Αἰσχύλου.

3) Οἱ ἀγρύπνιες ποὺ ἀφιερώνονται στὴν ἀναζήτηση καὶ στὸν προβληματισμὸν εἶναι, δύπος παρατήρησε ἥδη ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής, ἔνας ἀμεσος ὑπαινιγμὸς στὸν στ. 378 τοῦ Ἰππόλυτου: «ἥδη ποτ' ἐν μακρῷ» παρὰ τὸ ἐξ Ἰππο-

σον καταθήσει. Ἡρόδ. 3, 80 εἰς μέσον Πέρσησι καταθεῖναι τὰ πρήγματα, καὶ LSJ λ. μέσος III b.

λότουν «ἡδη ποτ’ ἄλλως νυκτὸς ἐν μακρῷ χρόνῳ»¹. Στὸν Εὐριπίδη ἔπομένως θὰ ταίριαζε πολὺ καλύτερα ὁ ρόλος τοῦ σχολαστικοῦ ποὺ συνηθίζει νὰ ἔσνυχται προσπαθώντας νὰ ἐπιλύσῃ μὲ τὸ ρῆγδο δρθιολογιστικὸ μυαλό του ψευδοπροβλήματα η νὰ ἔκχυδατση, ὅπως ἐδῶ, ὑψηλὲς ποιητικὲς συλλήψεις.

7. A. Σικελιανοῦ, 'Η αὐτοκτονία τοῦ Ἀτζεσιβάνο μαθητῆ τοῦ Βούδα στ. 8 - 13 χαμένοι τέτοιοι θάνατοι δὲν πᾶνε...

Γιατὶ μονάχα ἐκεῖνοι π' ἀγαπᾶνε
τὴν ζωὴν στὴν μυστικὴν της πρώτην ἀξία
μποροῦν καὶ νὰ θερίσοντε μονάχοι
τῆς ὕπαρξής τους τὸ μεγάλο ἀστάχν
ποὺ γέροντε πιά, μὲ θείαν ἀταραξία!

Αν ἀποκλείσουμε τὴν περίπτωση τῆς ἀπλῆς σύμπτωσης—συμπίπτουσι γὰρ ἀλλήλοις οἱ ποιηταί—, η γαλήνια εἰκόνα τῆς «εὐλόγου ἔξαγωγῆς τοῦ βίου» εἶναι δανεισμένη ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη: ἀπόσπ. 757 N² στ. 57-9.

ἀναγκαίως δ' ἔχει
βίον θερίζειν ὥστε κάρπιμον στάχνη,
καὶ τὸν μὲν εἶναι, τὸν δὲ μή.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

MIX. Z. ΚΟΠΙΔΑΚΗΣ

PAROEMIOGRAPHICA

1. Zenobius Athous I oy'.

Das Sprichwort ὡς Λακιάδαι καὶ στελεόν, das in seinem ganzen Umfang erst durch die Veröffentlichung von E. Miller bekannt wurde², lau-

1. 'Ο χλευασμὸς γιὰ τὶς ἀγρύπνιες, ποὺ ἀφιερώνονται σὲ διερεύνηση ἀσημαντοτήτων η ἀνοησιῶν ἀποτελεῖ ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπημένα θέματα παρωδίῶν τοῦ Ἀριστοφάνη:

Ἴππης 1290 η πολλάκις ἐννυχλαῖσι
φροντίσι συγγεγένημα
καὶ διεξήτηχ' ὅπόθεν ποτὲ φαύλως ἐσθίει Κλεώνυμος
Λυσιστρ. 26 ἀλλ' ἔστιν ὑπὸ ἐμοῦ πρᾶγμ' ἀνεξηγμένον
πολλαῖσι τ' ἀγρυπνίαισιν ἐρριπτασμένον.

2. *Mélanges de littérature grecque*, Paris 1868, S. 357.

tet in der Haupt-Hs. des echten Zenobios, dem *Paris. suppl. Gr.* 1164, folgendermaßen: Πλακιάδαι καὶ στέλαιον αὕτη εἴρηται ἐπὶ τῶν μοιχῶν ὡς ἐπὶ τῶν ἀξίων ὑβρεως. αἱ κλαζόμεναι ἐκ διζωπυριῶν¹. δῆμος δέ ἔστι τῆς Ἀττικῆς οἱ Πλακιάδαι· κάκει ῥαφανῖδες μεγάλαι γίνονται· ταύταις δὲ χρῶνται κατὰ τῶν ληφθέντων μοιχῶν ἐφυβρίζοντες· εἰ δὲ μὴ παρεῖν, στελαίῳ τῷ ἐκ τῆς δικέλλης· μέμνηται Ποσίδιππος ταύτης ἐν Ἀποκλειομένῃ².

Die Worte αἱ κλαζόμεναι ἐκ διζωπυριῶν sind trotz intensiver Bemühen namhafter Philologen bis heute nicht befriedigend erklärt worden. E. Miller schrieb αἱ Κλαζόμεναι und nahm ferner an (a.a.O., Anm.6), daß in den Worten ἐκ διζωπυριῶν eine Verderbnis des Namens des Lexikographen Ζωπυρίων, dessen Werke Diogenianos epitomierte, stecke.

A. Nauck, der dies Sprichwort in seiner lehrreichen Rezension der *Mélanges* von Miller einer gründlichen Prüfung unterzogen hat, gestand zum Schluß³: «Somit wären die Schwierigkeiten des obigen Textes erledigt bis auf die Worte αἱ Κλαζόμεναι ἐκ διζωπυριῶν, deren Emendation mir nicht gelingen will».

Schließlich hat sich mit diesem Sprichwort auch O. Crusius befaßt, der zu diesen Worten folgendes bemerkte (*Anal. ad Paroem.* S. 56); «Obscura et corruptissima sunt verba αἱ Κλαζόμεναι ἐκ δ.; id tamen certum, ea quasi frustulum esse dicterii priori (i.e. Ἡ Λακιάδαι καὶ στελεὸν) similis ex comoedia petiti, nam Hesychius praebet s.v. Κλαζόμενοι· οὗτοι κωμῳδοῦνται· δοκοῦσι γάρ ἐπικύπτοντες προστιλᾶν... desperatis illis verbis ultimis quae sunt ἐκ διζωπυριῶν haud scio an significetur *Zopyrus rhetor Clazomenius*, de quo κτλ.».

Das Vorkommen einer stereotypen Wendung in den Erklärungen einiger Sprichwörter führt mit ziemlicher Sicherheit auf die Lösung des ersten Teils dieses Rätsels. Man vergleiche z. B. Prov. Bodl. 65 αἱ Ἰβύκου γέρανοι· ἐπὶ τῶν ἀπροσδοκήτως ἀφ' ὅν ἡμαρτον κολαζούμενοι μένων... χρόνου δὲ προϊόντος οἱ λησταὶ ἐν Θεάτρῳ θεώμενοι γεράνους περιπταμένας ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους: «αἱ Ἰβύκου γέρανοι». εἴτα ἐκ τούτου ἀλόντες ἐκολαζούμενοι μένων. Prov. Coisl. 109 δίκην ὑφέζει κανὸν δάκη κύνα· ἐπὶ τῶν μικρὰ

1. Der *Atheniensis* 1083, eine Abschrift des *Paris. suppl. Gr.* 1164, bietet dies Wort in der Form ἀκδέζω πυριῶν.

2. In verkürzter Fassung ist das Sprichwort in der Sammlung des cod. Bodleianus (*Paroem. Gr.*, ed. Th. Gaisford, Oxford 1836, S. 95, Nr. 777) überliefert: Πλακιάδαι καὶ στελεόν εἴρηται ἐπὶ τῶν μοιχῶν ὡς ἀξίων ὑβρεως. δῆμος δὲ (τῆς) Ἀττικῆς οἱ Πλακιάδαι.. φύονται δὲ ἐν αὐτοῖς ῥαφανῖδες μεγάλαι, αἷς χρῶνται κατὰ τῶν ληφθέντων μοιχῶν. εἰ δὲ μὴ παρεῖν, στελεῷ τῷ ἐκ τῆς δικέλλης. Vgl. auch Prov. Bodl. Nr. 958.

3. *Mélanges gréco-romains* III (1869) 147.

πταιόντων καὶ ἀξίων κολάζεσθαι¹. Den Worten αἱ κλαζόμεναι lässt sich also ohne weiteres die plausible Erklärung *(καὶ καὶ λαζομένων)* abgewinnen, die vorzüglich zu der hier geschilderten Bestrafung der Ehebrecher paßt. Anders ausgedrückt findet sich die hier durch eine fast schmerzlose Änderung wiedergewonnene Angabe bei Pausanias (Fr. α 59 Erbse, aus Eust. 1161, 31): ἀλάβαστος φέρωντο εἰπὶ τιμωρίᾳ τῶν μοιχῶν ἀντὶ τοῦ ραφάνου.

Die Emendation der Worte ἐκ διζωπυριῶν könnte aus der Schilderung der Bestrafung der ertappten Ehebrecher in einem Scholion zu den *Wolken* des Aristophanes gewonnen werden (V. 1083): ἦν ραφανιδωθῆσθαι τοὺς γάρ τοὺς ἀλόντας μοιχοὺς ἥκιζον. ραφανῖδας λαμβάνοντες ἔβαλλον εἰς τοὺς πρωκτοὺς αὐτῶν καὶ παρατίλλοντες αὐτοὺς θερμὴν τέφραν ἐπέπασσον βασάνους ἵκανάς ἐργαζόμενοι. Statt der Worte θερμὴν τέφραν ἐπέπασσον bieten die Scholien des Thomas Magister und des Triklinios (ed. Koster, S. 153) τέφραν πυρὶ ζέον σαν ἐπάττετο². In den Worten des Zenobios ΕΚΔΙΖΩΠΥΡΙΩΝ verbirgt sich wahrscheinlich das von den Scholiasten des Aristophanes geschilderte Detail der Bestrafungsprozedur mit glühender Asche. Den genauen Wortlaut des Originals durch eine Konjektur bei einem so entstellten Text zu treffen, wird, fürchte ich, sehr schwierig sein.

Der Anfang der Erklärung läßt sich jetzt so herstellen: Ὡς Λακιάδαι καὶ στελεόν· αὕτη εἴρηται ἐπὶ τῶν μοιχῶν ὃς {ἐπὶ τῶν} (fort. dittogr.) ἀξίων βύρεως *(καὶ καὶ λαζομένων τὸ εκδιζωπυρίων τὸ³*. δῆμος κτλ.

2. κακύνειν τὸν πηλόν: Ein griechisches Sprichwort?

Die im Lexicon des Suidas (κ 183 Adler) überlieferten Worte κακύ-

1. Vgl. noch Suid. ε 1428 Adler ἐν Πυθίῳ κρείττον ἦν ἀποπατῆσαι... ληφθέντος δέ τινος ἐκέλευσε (sc. Πεισίστρατος) δήσαντας αὐτὸν παρὰ τὴν ὅδὸν μαστιγοῦν κηρύσσοντας: «ὅδ' ἀνὴρ κολάζει τὸ στοματίται κτλ.». Zenob. Ath. II 94 ἐπὶ Πυθίῳ κρείττον ἦν ἀποπ. ... τηρήσας οὖν δὲ Πεισίστρατος καὶ λαβών τινα, πάνυ κακῶς ἐκολάζει σεν. διθεν οἱ Ἀθηναῖοι, εἴ ποτε ἐώρων τινὰ κακούμενον, τῇ παροιμίᾳ ἐχρῶντο. Zenob. vulg. 3, 24 διτετράπληγατες πουλύποιος πιλούμενος: ἐπὶ τῶν κολάζει σεν τοὺς ἀξίων. Prov. Bodl. 564 κύων ἐπὶ δεσμῷ: ἐπὶ τῶν ἑαυτούς εἰς κολάζεις ἐπιδιδόντων.

2. Vgl. auch Tzetzes ad loc. ἐκ πυρὸς θερμὴν στακτὴν ἐπιπάττοντες und Plut. 168 καὶ σποδιζὲ μπύρα φθερμῇ τὸ παιδοσπόρον καταπασσόμενος.

3. Hinsichtlich der Korruptel ΕΚΔΙΖΩΠΥΡΙΩΝ teilt mir Professor Winfried Bühler liebenswürdigerweise folgende Möglichkeit der Heilung brieflich mit: «Im übrigen würde ich eher an die Wortfamilie ζώπυρον (vgl. LSJ s.v.) denken, etwa, zusammen mit Ihrem καὶ κολαζομένων: διὰ ζωπυρίων ήσαν. -ιῶν».

νειν τὸν πηλὸν werden im GEL von LSJ (9. Aufl., S. 864b) als ein griechisches Sprichwort ausgegeben: «κακύνω, *damage*, in prov., κ. τὸν πηλόν· τὸν ἄξιον ὑβρεως ὑβρίζειν, Suid»¹.

Ein solches Sprichwort ist aber in keiner anderen Sammlung griechischer Sprichwörter nachweisbar und der Verweis von A. Adler auf Suid. κ 335 läßt erkennen, daß sie die Glosse κ 183 als ein Exzerpt aus jener betrachtete. Das Lemma kehrt in der Tat bei Suid. κ 335 und in dessen Quelle, d.h. in den Aristophanes-Scholien zu Plut. 435, wieder: καπηλίς παρὰ τὸ κακύνειν τὸν πηλόν. πηλὸς δὲ ὁ οἶνος κτλ.² Einen Teil der in der Glose καπηλίς fehlenden Erklärung liefert ein Scholion des cod. *Vind. phil. gr.* 167 fol. 21^r zum Plutos des Aristophanes³ und beweist, daß die Worte κακύνειν τὸν πηλὸν einfach eine Grammatiker - Erklärung sind: κάπηλις προπαροξυτόνως ἡ τὸν οἶνον πιπράσκουσα γυνή. ἀπὸ τοῦ κακύνειν ἥτοι ὑβρίζειν τὸν πηλόν ἥτοι τὸν οἶνον, ὡς καὶ ἀμπελος ἡ ἀμπηλος οὖσα. Die Glosse κακύνειν τὸν πηλὸν geht also auf das Konto der Verfasser des Suidas - Lexikons, die viele Aristophanes - Scholien zerlegt und an verschiedene Stellen verteilt haben. Einige davon haben sie sogar zu Sprichwörtern umgeformt (vgl. A. Adler, RE IV A 1, 1931, 700, 46). Die im Vind. 167 fehlenden Worte τὸν ἄξιον ὑβρεως dürften die Zutat des Suidas-Redaktors sein.

3. Spielt Aristophanes im Frieden V. 1062 auf das Sprichwort Ἐστίq θύομεν an?

Der Teil des in iambischen Trimetern gehaltenen Dialogs zwischen dem Wahrsager Hierokles, den der Duft des Opfers von Trygaios herbeigelockt hat, und dem abweisenden Trygaios endet im Frieden des Aristophanes (V. 1052-62) mit den Worten:

ΤΡΥΓ. ἀλλ' οἰσθ' ὁ δρᾶσον; ΙΕΡ. ἦν φράσης. ΤΡΥΓ. μὴ διαλέγου νῷν μηδέν. Εἰρήνη γάρ ιερὰ θύομεν.

1. Vgl. auch *ThGrL*. vol. IV, p. 855 BC (s.v. κακύνω): «Sed Suidas κακύνειν τὸν πηλόν ... tamquam proverbiale allegoriam habentia exp. τὸν ἄξιον ὑβρεως ὑβρίζειν».

2. Vgl. auch schol. Ar. Plut. 426 πανδοκεύτριαν ἀντὶ τοῦ κάπηλιν... εἴρηται κάπηλις παρὰ τὸ κακύνειν τὸν πηλόν. πηλὸς δὲ ὁ οἶνος κτλ.

3. Vgl. D. Holwerda - L. M. Positano, Jo. Tzetzae, *Comment. in Aristophanem*, Pars IV1, Gronnigen - Amsterdam 1960, p. 107, App. cr. Zeile 15.

Von den Kommentatoren hat sich zu den Worten *μὴ διαλέγου νῷν μηδέν* Εἰρήνη γὰρ ἵερὰ θύομεν, soweit ich sehe¹, nur van Leeuwen geäußert. Er meinte, daß Trygaios den Wahrsager um andächtiges Schweigen (= εὐφημία) bittet².

Wahrscheinlicher aber scheint mir, daß Aristophanes mit den Worten Εἰρήνη γὰρ ἵερὰ θύομεν auf das Sprichwort ‘Εστία θύομεν und somit gleichzeitig auf einen weiteren Brauch der Opfernden anspielt, der am klarsten in der Erklärung des genannten Sprichworts zum Ausdruck kommt. Vgl. Eust. 1579, 43 ἐκ ταύτης δὲ (sc. ἑστίας) καὶ παροιμία τὸ «Ἐστία θύομεν», ἐφ' ὃν οὐκ ἔστι, φασί, μεταδοῦναι οὐδὲ ἔξενεγκεῖν, ἵνα εἴη τὸ «Ἐστία θύομεν» ταυτὸν τῷ οὐδενὶ μεταδιδόμεν τῶν τῆς ἑορτῆς³. Trygaios will dem ungebetenen Gast sagen, daß er ein solches Opfer darbringt, von dem nichts abgegeben, geschweige denn mitgenommen werden darf. Aristophanes gebraucht hier ein Sprichwort in verhüllter Form und darin liegt der besondere Reiz der Anspielung. Für die Eingeweihten genügte allein die Situation, in der die im V. 1056 ausgesprochene Bitte des Hierokles abgeschlagen wird, und natürlich ein Wort des Sprichworts ‘Ἐστία θύομεν, damit sie die Anspielung und den Witz mitbekommen. Eine Bestätigung meiner Vermutung liefern die Worte des Hierokles und die Antwort des Trygaios am Schluß dieser Szene (V. 1111-12):

ΙΕΡ. Οὐδεὶς προσδώσει τῶν σπλάγχνων; ΤΡΥΓ. οὐ γὰρ οἶν τε
ἡμῖν προσδιδόναι, πρίν κεν λύκος οἶν ὑμεναιοῦ.

Thessaloniki

CHRISTOS THEODORIDIS

1. Eingeschen habe ich die kommentierten Ausgaben des *Friedens* von: J. Richter, Berlin 1860; H. van Herwerden, Leiden 1897; P. Mazon, Paris 1904; H. Sharpley, London 1905; J. van Leeuwen, Leiden 1906; C. E. Graves, Cambridge 1911; M. Platnauer, Oxford 1964.

2. Kommentar zu der Stelle: «Lingua igitur favendum; χρὴ εὐφημεῖν». van Leeuwen verweist auch auf die Frösche V. 354, wo tatsächlich von εὐφημεῖν die Rede ist.

3. Vgl. Paus. Att. fr. ε 76 Erbse: ‘Ἐστία θύομεν· ἀφ' ὃν οὐκ ἔξεστι μεταδοῦναι οὐδὲ ἔξενεγκεῖν. Zenob. vulg. 4, 44 cum test.

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΨΑΛΤΗΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ 157*

Στὸν κατάλογο τῶν ἀγιορειτικῶν χειρογράφων τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, τὸ Ψαλτήριο τῆς Μονῆς Γρηγορίου ποὺ φέρει τὸν ἀριθμὸ 157 χρονολογεῖται ἀριστώς στὸν 12ον αἰ.¹ Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ ἐπαναλαμβάνεται στὴ χρησιμότατη σειρὰ λευκωμάτων τῶν ἀγιορειτικῶν μικρογραφιῶν, ποὺ ἔκδιδει τὸ Πατριαρχικὸν "Ιδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης".² Ὁπως δύμας ἀναφέρεται καὶ στὴν σύντομη περιγραφή, ποὺ συνοδεύει τὴν δημοσίευση τοῦ περιορισμένου σὲ ἕκταση, ἀλλὰ καλῆς ποιότητος γραπτοῦ διακόσμου τοῦ κώδικος, στὸ φ. 175α εἶναι γραμμένα πασχάλια μέσα σὲ συμπλεκομένους κύκλους (εἰκ. 1). Οἱ πασχάλιοι αὐτὸι πίνακες ἀρχίζουν μὲ τὸ ἔτος ,εγις' ἀπὸ κτίσεως κόσμου, δηλ. 1108 ἀπὸ Χριστοῦ³. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ φύλλο 175 δὲν εἶναι παρέμβλητο, ἀλλὰ ἀποτελεῖ δίφυλλο μὲ τὸ φ. 170, καθὼς καὶ ἡλεῖ ἐνδείξεις, δπως ἡ χαράκωση, οἱ διαστάσεις τοῦ κειμένου καὶ τὸ γρῶμα τῆς μελάνης, πείθουν ὅτι οἱ πίνακες ἀνήκουν στὸ ἀρχικὸ χειρόγραφο, ποὺ θὰ πρέπει κατὰ συνέπειαν νὰ χρονολογηθῇ γύρω στὸ 1108.

"Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἡ παρασελίδια μικρογραφία τοῦ ὄρθιου Δαβὶδ στὸ φ. 51β, ποὺ δυστυχῶς ἔκαρισθηκε κατὰ τὴν σχετικὰ πρόσφατη νέα στάχωση τοῦ χειρογράφου⁴, βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ 50οῦ Ψαλμοῦ, ποὺ κατὰ κανόνα είκονογραφεῖται μὲ τὸν "Ἐλεγχο τοῦ Δαβὶδ ἀπὸ τὸν προφήτη Νάθαν καὶ τὴν μετάνοιά του⁵, ἐνῶ ἡ παράσταση τοῦ Μωϋσέως ποὺ δείχνει τὶς πλάκες τοῦ Δεκα-

* Εἴχοριτῶ θερμάτατα καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ τὸν πανοσ. καθηγούμενο τῆς Ι. Μονῆς Γρηγορίου ἀρχιμανδρίτη κ. Γεώργιο καὶ τὴν συνοδεία του, ποὺ διευκόλυναν μὲ κάθε τρόπο τὴ μελέτη μου στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1975 καὶ τὸν Ιούλιο τοῦ 1976.

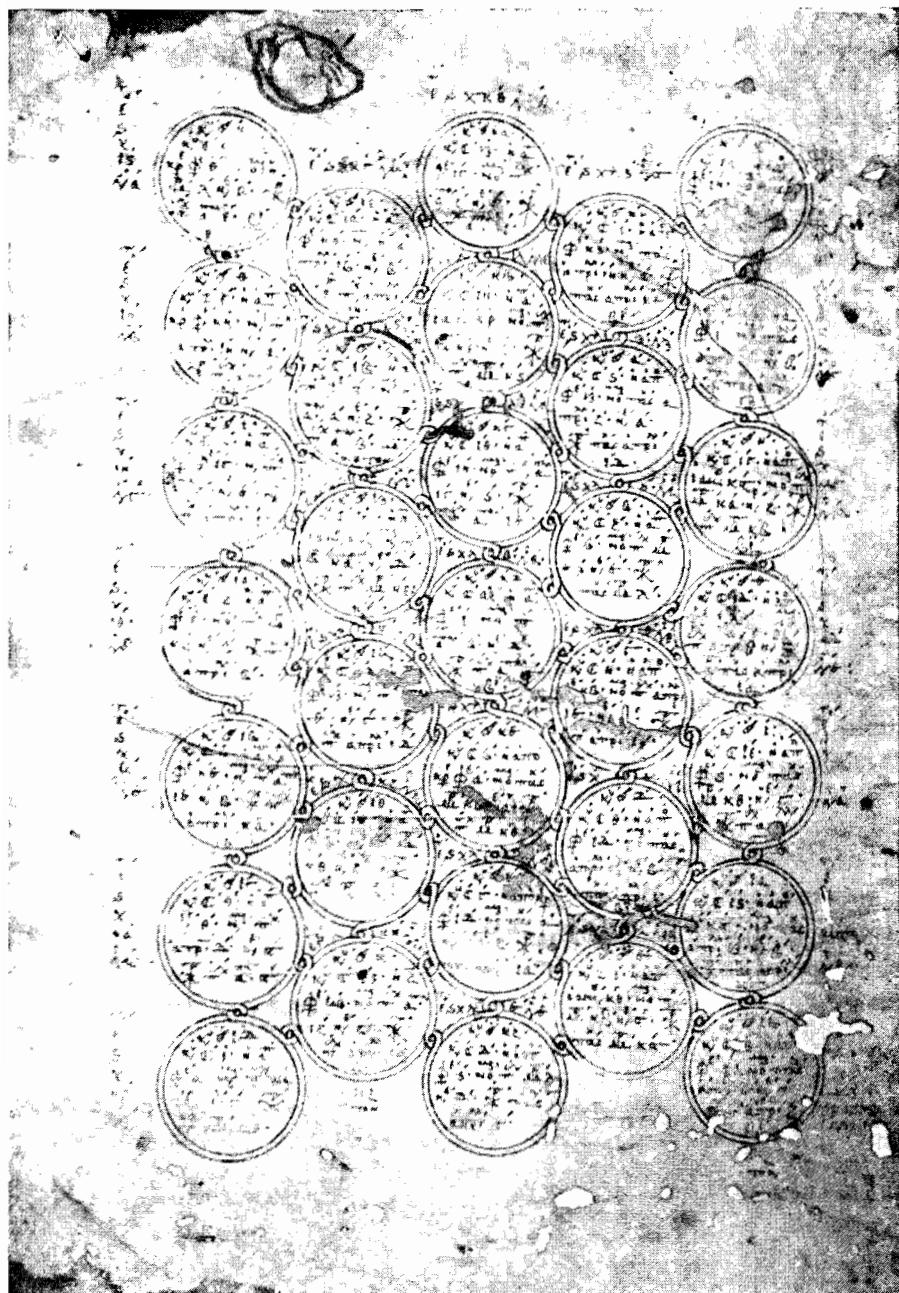
1. Σ. Λάμπρου, *Katálogois tōn én tais βιβλιοθήkais toū 'Agiou 'Ogois ellēpriskón kaiadikón, B'*, én *Kantakzriyá 1900*, σ. 470.

2. Oi θησαυροὶ τοῦ 'Agiou 'Ogois, σειρὰ Α'. Στ. Ηελεκανίδου, II. Χρήστου, Χρ. Μκυροπούλου-Τσιούμη, Σ. Καδᾶ, Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, Α', 'Αθηναι 1973, σσ. 484-485, εἰκ. 465-469. Τὸ Ψαλτήριο μας δημοσιεύεται ἐδῶ μὲ τὸν ἀριθμὸ τοῦ χειρογράφου καταλόγου τῆς Μονῆς — γιὰ τὸν ὄποιο βλ. M. Μανούσακα, 'Ellēpriskakà χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα τοῦ 'Agiou 'Ogois, EEBΣ 32 (1963) 384 —, ἀντὶ ν' ἀκολουθηθῇ ἡ διεθνῶς καθιερωμένη ἀριθμηση τοῦ Λάμπρου, δ ὅποιος δὲν μνημονεύεται καν στὴν βιβλιογραφία. Τὸ ἵδιο λογίζεται γιὰ τὸ ὥρατο τετραεύγγελο Γρηγορίου 156 (ἀριθ. 2 τοῦ χειρογράφου καταλόγου τῆς Μονῆς). Καλύτερα θὰ ξηταν νὰ είχε ἀποφευχθῇ ἡ ἀριθμηση αὐτή, ποὺ προκαλεῖ ἀσκοπησύγχυση.

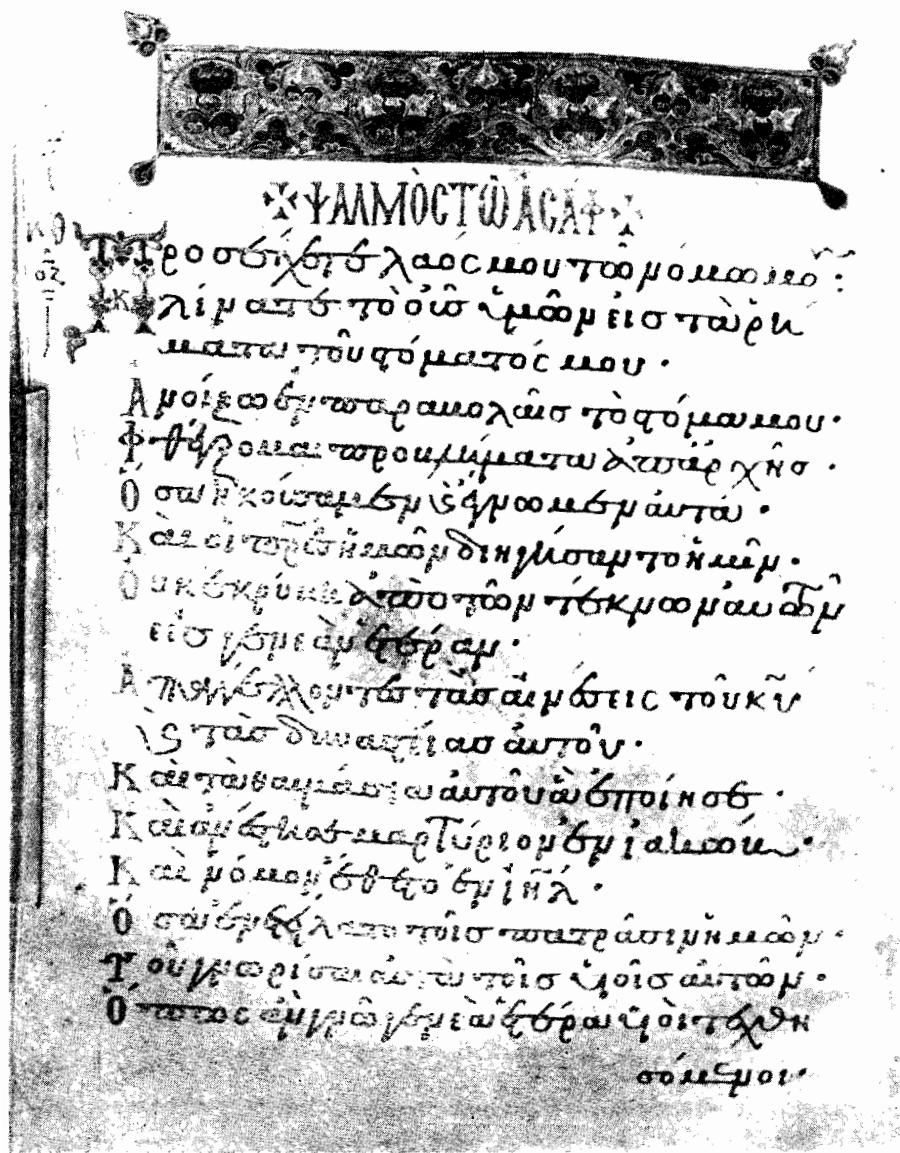
3. Oi πίνακες περιλαμβάνουν τὰ ἔτη ,εγις' - ,εχμή', δ καδικογράφος δύμας ἐπανέλαβε κατὰ λάθος τὸ ἔτος ,εχμή' δύο φορές, ἐνῶ συνέχισε ν' ἀριθμῇ κανονικὰ ὡς τὸ τέλος τὸν ἀριθμὸ τῆς ίνδικτιῶνος.

4. Oi θησαυροὶ τοῦ 'Agiou 'Ogois, έ.ά., εἰκ. 466.

5. Bl. S. Der Nersessian, A Psalter and New Testament Manuscript at Dum-

Eix. 1. Ψαλτήριο Γρηγορίου 157, φ. 175α.

Εἰκ. 2. Ψαλτήριο Γρηγορίου 157, φ. 153α.

λόγου σὲ δύμιλο Ἐβραίων, στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 79α¹, παρεμβάλλεται στὴν μέση τοῦ Ψαλτηρίου, μεταξὺ τοῦ 76ου καὶ τοῦ 77ου Ψαλμοῦ, μὲ τὸν ὄποιον ἀρχίζει τὸ 11ο κάθισμα. Ἡ σκηνὴ τῆς διδασκαλίας δύμιλου Ἐβραίων ἀπὸ τὸν Μωϋσῆν ἢ τὸν Χριστὸν ἀπαντᾶ στὴν θέση αὐτὴ στὰ Ψαλτήρια μὲ παρασελίδιο διάκοσμο ἀπὸ τὸν 9ο ἥδη αἰ.². Στὰ «ἀριστοκρατικά» Ψαλτήρια εἰκονίζεται συνήθως πρὶν ἀπὸ τὸν 77ο Ψαλμὸν ὁ Μωϋσῆς, ἐνῶ παραλαμβάνει τὶς πλάκες τοῦ Νόμου στὸ Σινᾶ καὶ τὶς παραδίνει στοὺς Ἰσραηλίτες³. Ὁ κῶδ. Γρηγορίου 157 μᾶς παρέχει, ἀν δὲν ἀπατῶμαι, τὸ ἀρχαιότερο χρονολογημένο παράδειγμα ὑποκαταστάσεως τῆς σκηνῆς αὐτῆς σὲ «ἀριστοκρατικό» Ψαλτήριο μὲ τὸν Μωϋσῆν ἢ τὸν Χριστὸν ἐνῶ διδάσκει⁴.

Τὰ ταινιοειδῆ ἐπίτιτλα μὲ φυτικὸ διάκοσμο στὰ φύλλα 1α, 3α, 79β καὶ 153α (εἰκ. 2) κοσμοῦν τὴν προθεωρία τῆς ἐρμηνείας τῶν Ψαλμῶν, τὸν 1ο καὶ 77ο Ψαλμό, καὶ τὴν Πρώτη Ωδὴν τοῦ Μωϋσέως.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

AN IMPERFECT GREEK PSALTER AT METEORA

The late Professor Nikos A. Bees in the first volume of his great catalogue of the manuscripts in the monasteries of Meteora includes a few notes also on early printed books⁵. One of these is a mutilated copy of a Greek Psalter which Bees was unable to identify, describing it merely as being of the fifteenth or sixteenth century. It is bound with a collection of seventeenth century manuscripts (no. 152 in the catalogue),

barton Oaks, *DOP* 19 (1965) 169-170 (= *Études byzantines et arméniennes*, Louvain 1973, σ. 154). A. Cutler, *The Aristocratic Psalter: The State of Research*, XVe Congrès International d' Études Byzantines, Rapports et co-rapports, III. Art et archéologie, 'Αθήνα 1976, σ. 248.

1. *Oἱ θησαυροὶ τοῦ Ἀγίου Ὄρους*, ἔ.ἄ., εἰκ. 469.

2. B. S. Dufrenne, *L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age*, I, Παρίσι 1966, σ. 29, πλv. 14 (*Παντοχράτορος* 61, φ. 1023).

3. H. Belting, Zum Palatina-Psalter des 13. Jahrhunderts, *JÖB* 21 (1972) 24-32 (Festschrift für Otto Demus zum 70. Geburtstag).

4. Σχετικά μὲ τὴ σκηνὴ αὐτὴ καὶ τὶς παραλλαγές της βλ. A. Cutler, ἔ.ἄ., σ. 246 σημ. 75, 251.

5. Nikos A. Bees, *Tὰ γειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, τόμ. Α'. Athens 1967, p. 738. British Library shelfmark, C. 65. bb. 5.

Bees notes the following: «Συνεστάχωται ἐντύπῳ κολοβῷ ψαλτηρίῳ ἀρχετύπου ἐκδόσεως. Εἶναι δὲ ἡ στάχωσις ἐκ δρυΐνων πινακίδων μετὰ βυρσίνου ἐπικαλύμματος, ἐφ' οὗ ἀπλᾶ ἐντύπα ἐπιπόλαια κοσμήματα. Εἶχε δέ ποτε καὶ θηλυκωτῆρα».

Fortunately Professor Bees provided on plate XX a reproduction of the title page and the first page of text; and from this it is easy to identify the edition, since the British Library has a perfect copy, the only one known to Legrand¹. It is the Psalter printed at Venice by Melchior Sessa and Petrus de Ravanis in 1525, in octavo. The complete copy consists of 144 leaves (not 124, as stated by Legrand), signed A-P⁸Q⁴; AA⁸ BB⁴; CC⁸. Leaves Q4 and BB4 are blank; on AA1 begins a new text, the Μηνολόγιον.

The colophon, occurring on BB3 verso, shows that the printers had temporarily taken leave of their Latin grammar: Venetiis per Melchiorrem Sessa and Petrum de Rauanis sociis, Anno dñi. M.D.XXV. The book contains copious quantities of red printing, and red as well as black ornaments. The familiar device of Melchior Sessa, showing a cat with a mouse in its mouth, is found on CC8 verso.

The same printers also produced in this same year 1525 a folio edition of the anonymous «Dictionarium graecum cum interpretatione latina». The British Library has twenty-four books printed by the partners between 1516 and 1525, but their Octoechos in Greek of April 1525 (Legrand 72) is not in the British Library.

The British Museum (as it then was) bought its copy on 31 March 1859. It had been acquired in 1850 by a certain John C. Jackson. It is in a contemporary (Venetian?) blind-stamped goatskin binding which preserves the original clasps and leather thongs.

The British Library, London

DENNIS E. RHODES

1. Legrand, *BH* 15/16. s., 1.

**Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΚΑΙ ΟΙ ΤΡΙΤΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΡΑΒΙΚΟΥ ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΟΥ**

1. Άντιτυπο τῆς γνωστῆς¹, ἀλλὰ βιβλιογραφημένης μόνο κατά τὸν πρῶτο τῆς τόμο², τρίτομης δεύτερης ἔκδοσης τοῦ *Άραβικοῦ Μυθολογικοῦ* [=«Χαλιμᾶς»] (Γλυκύς, 1777) βρίσκεται στὴν παρισινὴ Bibliothèque Nationale, μὲ τὸν ἀριθ. Γ² 9154-9156³:

α. Γιὰ τὸν 1ο τόμο, ποὺ ἔχει περιγραφεῖ πρόσφατα ἀπὸ ἀντίτυπο τῆς Γενναδείου⁴, πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ ἀντίτυπο τῆς B.N. (ἀριθ. Γ² 9154) ἐπαναλαμβάνει τὸ φύλλο 1 (μὲ τὸν τίτλο) δύο φορές· στὴ σελίδα τοῦ πρώτου τίτλου, ὅπου καὶ ἡ σφραγίδα: «Bibliothèque Royale», ὑπάρχει, στὸν χῶρο ἀνάμεσα στὴν ἔνδειξη τόμου καὶ τὴν τοποχρονολογία, μὲ κόκκινο μελάνι, ὁ προσδιορισμός: «Ex libris d'Ansse / de Villoison.»· στὴ σελίδα τοῦ δεύτερου τίτλου, ἡ σφραγίδα: «Bibliothèque Impériale» καὶ, στὸ κάτω περιθώριο, δύο φορές, ἡ ἔνδειξη: 8903⁵.

1. Βλ. Φ. Η. Ἡλιού, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. A. Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ε. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799)*, Αθ. 1973, σσ. 249, σημ. 13, 326· ἡ εἰδικότερη ἔρευνα τοῦ Γ. Βελουδῆ, *Das griechische Druck- und Verlagshaus "Glikis" in Venedig (1670-1854)*, Wiesbaden 1974, σ. 128, σημ., δὲν προχωρεῖ σὲ ἐπιβατώση τῆς ἔκδοσης.

2. Βλ. Γ. Λαδῆ-Α. Χατζηδήμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο σγδοο αιώνα*, τ. 2, Αθ. 1976, σ. 119 (ἀριθ. 528).

3. Ἡ περιγραφὴ στηρίζεται σὲ αὐτοψία. Στὴ B.N. δελτίο γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ ὑπάρχει μόνο στὸ λῆμμα *Άραβικὸν Μυθολογικὸν τῶν Ἀνωνύμων*, καὶ ὅχι καὶ στὸ συγκεντρωτικὸ λῆμμα *Mille et Une Nuits* τῆς ἔδιας δελτιοθήκης.

Στὴν ἔδια βιβλιοθήκη, μὲ τὸν ἀριθ. Γ² 8906-8908, βρίσκεται καὶ ἀντίτυπο τῆς βιβλιογραφημένης «τρίτης» ἔκδοσης τοῦ ἔργου (1803)· βλ. Δ. Σ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 1-3, Αθ. 1939-1957 (ἀριθ. 6608). Ἀλλὰ ἀντίτυπα τῆς ἔκδοσης τοῦ 1803 βρίσκονται στὶς βιβλιοθήκες: Harvard (E. Layton, *OἘρανιστῆς* 10, 1973, 146), Γεννάδειο (ἀριθ. V 400.52) καὶ Γ. Π. Σαββίδη (ἀντίτυπο βιβλιοθήκης τοῦ W. M. Leake, μὲ τὸν θυρέο του στὸ ἐσώφυλλο). Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ 1783, βλ. Γ. Σ. Πλουμίδης, *OἘρανιστῆς* 9 (1971) 262, καὶ Ἡλιού, δ.π., σ. 249, σημ. 13.

Στὴ B.N. ὑπάρχουν, ἐπίσης, ἀντίτυπα τοῦ *Μυθολογικοῦ Συντίτα τοῦ φιλοσόφου*: ἔκδοση τοῦ 1805 (ἀριθ. J 25197· ἡ παλαιότερη ἔνδειξη: Γ 71 G ἔχει τώρα ἀντικατασταθεῖ) καὶ τοῦ 1887 (ἀριθ. Z. Picot. 836· τώρα στὸ τμῆμα Réserve, ἀριθ. 7340). Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ 1805, βλ. Γ. Βελουδῆς, *OἘρανιστῆς* 4 (1966) 172, καὶ Ἡλιού, δ.π., σ. 164.

4. Ἀριθ. V 400.51, βλ. Λαδῆς-Χατζηδήμους, δ.π., σ. 119. Τὸ κείμενο φτάνει ὅως τὴ σελ. 254, καὶ ὅχι 255 ὥπως ἀναγράφεται ἐκεῖ.

5. Βλ. ἔδια, σημ. 3. Σὲ κάποιο στάδιο, τὰ ἀντίτυπα τῆς ἔκδοσης τοῦ 1777 (Γ² 8903-8905;) καὶ τοῦ 1803 (Γ² 8906-8908) πρέπει νὰ εἶχαν συνεχόμενη cote.

β. ΑΡΑΒΙΚΟΝ/ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΟΝ /.../ ΤΟΜΟΣ ΔΕΙΤΕΡΟΣ./, αψοη'.
ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1778. [sic?]/Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων./CON LICENZA DE' SUPERIORI.

"Ιδιες διαστάσεις μὲ τοῦ 1ου τόμου ($0,168 \times 0,114$), 18 τετράδια (A-S) καὶ ἕνα ἔξαδιο (T): σελ. 4 (λευκές) + 308 (ἡ πρώτη φέρει τὸν τίτλο, οἱ 3-4 σημείωμα *Πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς/ANATΠΩΣΤΑΣ*, οἱ 5-306 τὸ κείμενο καὶ οἱ 307-308 Πίνακα περιεχομένων) + 4 (λευκές).

γ. ΑΡΑΒΙΚΟΝ/ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΟΝ/.../ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ./, αψοζ'. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1777. /Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων./CON LICENZA DE' SUPERIORI.

Διαστάσεις $0,167 \times 0,112$, ἵδια διάταξη τετραδίων μὲ τοῦ 2ου τόμου: σελ. 4 (λευκές) + 308 (ἡ πρώτη φέρει τὸν τίτλο, οἱ 3-306 τὸ κείμενο καὶ οἱ 307-308 Πίνακα περιεχομένων) + 4 (λευκές).

2. 'Η σύγκριση τῆς δεύτερης ἔκδοσης μὲ τὴν πρώτη (Τζάττας, 1757-62)¹ καὶ τὶς βιβλιογραφημένες «τρίτες» (Γλυκύς, 1783, 1803· Θεοδοσίου 1804)² φανερώνει ἀρκετές τυπογραφικὲς διαφοροποιήσεις στὴ διάταξη τῆς ὥλης, τὴ σελιδοποίηση καὶ τὴ διακόσμηση, ὅχι ὅμως καὶ διαφορὲς στὰ περιεχόμενα. (Τυπογραφικά, τὰ περισσότερα κοινὰ σημεῖα ἔχουν οἱ ἐκδόσεις τοῦ 1777 καὶ τοῦ 1783)³.

'Εκεῖνο ποὺ παρουσιάζει μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον καὶ χρειάζεται νὰ ἐρευνηθεῖ διεξοδικά, εἶναι ἡ σημασία τῶν πρώτων αὐτῶν ἐκδόσεων, καθὼς καὶ τῆς *Νέας Χαλιμᾶς* (1791-94)⁴, γιὰ τὴν ἴδιαίτερη διάδοση καὶ ἐπιτυχία

1. Βλ. Έ. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18. s., τ. 1, Παρίσι 1918 (ἀριθ. 500). Τὸ μοναδικὸ γνωστὸ ἀντίτυπο διασώζεται στὴ Γεννάδειο (ἀριθ. V 400.5). Τὸν 1ο τόμο τῆς ἔκδοσης αὐτῆς φαίνεται ὅτι ἀντιγράφει τὸ *Hierosolymitanus Gr. 356*, σσ. ις' + 275· βλ. Α. I. Παπαδοπούλου-Κεφαλέως, *Ιεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη...* τ. 1, St.-Pétersbourg 1891, σ. 384.

2. "Ἐνδεἰξη γιὰ (βιβλιογράφητη) βιενετικὴ ἔκδοση τοῦ 1792 ἀπαντᾶ σὲ ἀρθρο τοῦ Ἑλληνιστῆ J. St. Blackie, *Shakespeare and Modern Greek, The Nineteenth Century* 30, 'Ιούλ. - Δεκ. 1891, σ. 1011, διόπου καὶ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ίστορία «Ο Γατδαρος, τὸ Βοΐδι καὶ δ Γεωργὸς» τοῦ 1ου τόμου τοῦ Ἀραβικοῦ Μυθολογικοῦ.

3. Στὰ ἀντίτυπα τῆς τρίτης ἔκδοσης τοῦ 1783 πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ 1ος τόμος τοῦ Ἀραβικοῦ Μυθολογικοῦ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Harvard, ἀριθ. 27247.6 (ὁ 2ος καὶ 3ος τόμος τοῦ 1διου ἀριθμοῦ εἶναι τῆς ἔκδοσης τοῦ 1803), ἀπὸ τὸν ὄποιο λείπει ἡ σελίδα τοῦ τίτλου καὶ ἔχει ἀποδοθεῖ ἐσφαλμένα στὴν ἔκδοση τοῦ 1803 (βλ. *The National Union Catalogue Pre- 1956 Imprints*, τ. 19, σ. 73, ἀριθ. NA 0366188· E. Layton, 'Ο Ἑρανιστῆς 10, 1973, σ. 146, ἀριθ. 6608).

4. Βλ. Ἡλιού, δ.π., σσ. 232, 235, 245. Πρόκειται γιὰ νέα, πάλι ἀπὸ τὰ Ιταλικά, συμπληρωματικὴ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὶς Χλιες καὶ Μία Νύχτες τοῦ A. Galland, ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδότη τοῦ Ἀραβικοῦ Μυθολογικοῦ· βλ. καὶ N. Πολίτης, *Λαογραφία* 1 (1909) 81.

τῆς ἑλληνικῆς «Χαλιμᾶς» καὶ τὴ βαρύτητα ποὺ ἀποκτᾶ—μολονότι μετάφραση—ώς κείμενο ἀντιπροσωπευτικὸ γλώσσας καὶ γούστου τῆς ἐποχῆς. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση τουλάχιστο δόδηγον: ἀφ' ἐνὸς οἱ σύγχρονες, ἀρνητικὲς (Γ. Ζαβίρας, Νικόδημος Ἀγιορείτης)¹ ἢ ἐπιφυλακτικὲς (Κ. Δαπόντες)², «έμφυλιες» ἀντιδράσεις μέσα στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τὴν καμπή πρὸς τὸν 19ο, παράλληλα μὲ τὴν ἀμιγέστερη λογοτεχνικὴ λειτουργία ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ἔργου—ποὺ μέσω τοῦ ἐμπορικοῦ κυκλώματος τοῦ λαϊκοῦ βιβλίου εἰσάγει καὶ ἀπὸ διαύλους γραπτοῦ λόγου τὸ «ἀνατολίτικο» φανταστικὸ καὶ ἔξωτικὸ εἶδος στὴν εύρωπαίκή του ἔκδοση—μέσα σὲ κορυφαῖα ἔργα τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὸν «'Ανώνυμο τοῦ 1789» διὰ τὴ σολωμικὴ Γυναικα τῆς Ζάκυνθος³. ἀφ' ἔτερου, μία ἀπὸ τὶς ἀντίστροφες ἐνδείξεις—ποὺ τὴν ξαναφέρνει στὴν ἐπιφάνεια τὸ ex libris πάνω στὸ ἀντίτυπο τοῦ 1ου τόμου στὴν ἔκδοση τῆς B.N.—ὅτι στὴ Δύση, καὶ μάλιστα στὶς πρῶτες ἐπίσημα δργανωμένες σειρὲς μαθημάτων νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσας σὲ ζένο πανεπιστήμιο (École des Langues Orientales vivantes, 1800), τὰ κείμενα ποὺ ἐπιλέγονται καὶ ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὸν Villoison εἶναι τὸ Γεωπονικὸν τοῦ A. Λάνδου καὶ τὸ Ἀραβικὸν Μυθολογικόν⁴.

1. Βλ. Ὡλιού, δ.π., σ. 245. 'Η κρίση τοῦ Ζαβίρα (1793) συμπίπτει, βέβαια, μὲ τὴν ἔκδοση τῆς Νέας Χαλιμᾶς· τὸ διαύλογον, ὁστέο, ἀναφέρεται, δύος πιστεύει διὰ Ὡλιού, στὴν ἔκδοση αὐτὴ (ποὺ δὲν εἶχε διάδοση, δύος φαίνεται) ἢ στὸν Ἀραβικὸν Μυθολογικόν (ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ τουλάχιστο τρεῖς φορὲς διὰ τόπου), πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ.

2. Σὲ διανοιακὰ ἀνέκδοτο ἔργο του *Pharaoi Γυναικῶν* (βλ. E. Σουλογιάννη, Cesario Daponte e la sua opera «Φαραῷ Γυναικῶν», διδακτορ. διατρ. πολυγραφ., Roma 1974), χφ Ξηροποτάζου 253, φ. 206ρ-206ν' ἐκεῖ, πίσω ἀπὸ τὴν πρόθυμα ἀφομοιωτικὴ διάθεση τοῦ Δακόντε, διαφαίνεται, ἀρκετὰ νωρὶς ἵσως, μιὰ ἀξιολογικὴ σύγκριση τῶν (δικῶν του καὶ μὴ) ἑλληνικῆς προέλευσης/«ἀδιθινῶν-ἢ φέλιμων» πρὸς τὰ ἀνατολικῆς προέλευσης / «ψεύτικα-φανταστικά» βιβλία: «Καλὸς καὶ διὰ Στεφανίτης δέ, γεμάτος ιστορίας, / καὶ Ἰγνηλάτης λέγεται, ὁ ἀπὸ τῆς Ἰνδίας. / Καλὸς καὶ διὰ Συντίπας δέ, διὰ τῆς Περσίας, / καλὴ δὲ καὶ ἡ Χαλιμᾶς, ἡ ἐκ τῆς Ἀραβίας. / Οἱ ιστορίες δὲ αὐτές, ἀλλὰ καὶ τοῦ Συντίπα, / καὶ ἡ τοῦ Στεφανίτου δέ, ὅπου παράνω εἴπα, / εἰν' ὅλες παραμύθια, πλήρεις μὲ φαντασίας».

3. 'Εκτὸς ἀπὸ τὶς αἰσθητὲς θεματικὲς καὶ ἀφηγηματικὲς δμοιότητες τοῦ «'Ανώνυμου» μὲ τὴ «Χαλιμᾶ», ἡ τελευταῖα ἀπαντᾶ στὸ πρῶτο κείμενο μέσα σὲ συνδυασμούς σατιρικῆς πολεμικῆς, ποὺ ἡ ἀνάλυσή τους ἐνδιαφέρει καὶ μεμονωμένα· βλ. K. Θ. Δημαρχ, Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός, ΑΘ. 1977, σσ. 418, 420. Παράλληλα, ἡ ἐμφανῆς σχέση τῆς Γυναικας τῆς Ζάκυνθος μὲ τὸν «'Ανώνυμο», ποὺ πρέπει νὰ διερευνηθεῖ σὲ βάθος (πρβ. *Γυναικα*, κεφ. 2, 4, 10 - «'Ανώνυμος», δ.π., σσ. 426-427, 422-423), γίνεται ἐντονότερη καὶ ἀπὸ μιὰ λεκτικὴ ἀνταπόκριση ποὺ ἀφορᾶ καὶ στὰ δύο ἔργα τὴ «Χαλιμᾶ»: τὴ σατιρικὴ παράθεση τῆς τελευταῖας πλάι στὴ Γραφή καὶ τὰ ιερὰ βιβλία (πρβ. *Γυναικα*, κεφ. 4 - «'Ανώνυμος», δ.π., σ. 418).

4. 'Η μονογραφία τοῦ Ch. Joret, *D'Ansse de Villoison et l'Hellenisme en France pendant le dernier tiers du XVIIIe siècle*, Παρίσι 1910, μῆς διαφωτίζει σημαντικὰ γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ J.-B. d'Ansse de Villoison (1750-1805), τὶς ἐπιστημονικὲς ἀπο-

'Η πρώτη αὐτὴ μεγάλη ἔξαρση στὶς «τύχεις» τῆς «Χαλιμᾶς» σὲ κορυφαῖα χρόνια τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀγνωστὴ ἀκόμα στὶς κύριες γραμμές της, ἀποκτᾶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη δρισμένων φαινομένων «περιοδικῆς ἐπανεκτίμησης», ἀπὸ διαφορετικοὺς στόχους, τῶν λαϊκῶν αὐτῶν ἀναγνωσμάτων, ἀν συνεξεταστεῖ σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ ἀνάλογα, ἔξισου ἀδιερεύνητα, τεκμήρια προσοχῆς, υἱοθέτησης ἡ κριτικῆς ἀντιμετώπισης ποὺ συναντοῦμε στὸ «τέλος τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ», δηλαδὴ ἐναν περίπου αἰώνα ἀργότερα, στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὴ στροφὴ πρὸς τὸν 20ό αἰ., μέσα στὴν ποικιλία τάσεων τῆς γενιᾶς τοῦ 1880 καὶ τῶν συγχρόνων τῆς (Ν. Γ. Πολίτης, Βλ. Γαβριηλίδης, Α. Πάλλης, Κ. Παλαιμᾶς κ.ἄ.).

(1). 'Η μέριμνα τοῦ Ν. Γ. Πολίτη ἐκδηλώνεται ἥδη στὰ σημειώματά του τῆς 'Εστίας γιὰ τὰ «δημώδη βιβλία» (1877). (2). 'Η ἐκδότικὴ δέξινοια τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη προχωρεῖ στὴν πρωτοβουλία γιὰ μιὰ νέα, εὐρύτερη, μετάφραση τῆς «Χαλιμᾶς» ἀπὸ τὰ γαλλικά, ἀπὸ ἀδηλοῦ ἀκόμα μεταφραστῆ: *Χαλιμά ήτοι Χίλιαι καὶ μία νύκτες*, 'Αραβικά διηγήματα, τ. 1. (τεύχη 1-17), 'ΑΟ. 1890· τ. 2 (τεύχη 17 κ.ἄ. Τοῦ δεύτερου αὐτοῦ τόμου ἔχω ὑπόψη γιὰ τὴν ὥρα μόνο τὰ τεύχη 17-21· γιὰ τὴν ὑπόδειξη τῆς ἐκδόσης αὐτῆς, ἔπως καὶ γιὰ τὸ πρόθυμο ἐνδιαφέρον του γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἔρευνά μου στὴ «Χαλιμά», ποὺ ξεκίνησε σὲ μεγάλο βαθμὸ διὰ τὴν ἐνθάρρυνση, πρέπει νὰ εὐγχεριστήσω τὸν Γ. Η. Σαρβίδη). (3). Πρῶτες ἐνδείξεις γιὰ τὰ γλωσσικά-λεξιλογικά ἐρεθίσματα τοῦ Α. Πάλλη ἀπὸ τὸν μεικτὸ γλωσσικὸ δραγματισμὸ τῆς «Χαλιμᾶς», παρέχουν οἱ αὐτόγραφες ὑπογραμμίσεις του στὸ κείμενο καὶ ἡ καταγραφὴ λέξεων καὶ «λαχιστερών» τύπων, μὲ τὴν ἀγγλικὴ τοις μετάφραση, στὸ τέλος τῶν τόμων τοῦ ἴδιοτητοῦ 'Αραβικοῦ Μυθολογικοῦ του (ἴκαδ. τοῦ 1875· τώρα, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Σπουδ. Λαογραφίας, ἀριθ. 1786. Εὑγχιστῶ γιὰ τὴν ὑπόδειξη τῆς ἐκδόσης αὐτῆς τὸν συνάδελφο Π. Σ. Πίστα), ἐνῶ ἡ συγκέντρωση χωνευμένων ἵχνων παραδειγμάτων-γνωμικῆς εἰκονοποίιας στὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Πάλλη, ἵσως προσφέρει ἀρκετὸ ὄλικό σημειώνω μόνο τὸ σατιρικό του ἐπίγραμμα γιὰ τὸν

στολές καὶ τὰ ταξίδια του στὴ Βενετία (1778-1782), ἀπὸ διόπου ξεκινοῦν οἱ ἐπαρφές του καὶ μὲ τὰ νεοελληνικὰ πράγματα (γνωριμία μὲ βενετικὰ τυπογραφεῖα, προμήθεια ἑλληνικῶν βιβλίων), τὸ ταξίδι του στὴν 'Ανατολὴ (1784-1786) καὶ, τέλος, τὴ διδασκαλία του τῆς νέας ἑλληνικῆς στὴν École des Langues Orientales vivantes (1799-1802) καὶ ἀργότερα στὸ Collège de France. Βλ. τόφα καὶ R. Lavagnini, *Villoison in Grecia. Note di viaggio (1784-1786)*, Παλέρμο 1974· στὸ δοιοπορικὸ αὐτὸ τοῦ Villoison ἀπαντοῦν καὶ τὰ πρῶτα ἵχνη γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του σχετικά μὲ τὴν προφορικὴ διάδοση τῶν «παραμυθιῶν τῆς Χαλιμᾶς» στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (βλ. ὅ.π., σσ. 57, 83).

'Η πληροφορία ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ὑπάρχει σὲ πρόγραμμα διδασκαλίας τῆς ELO, ἀπὸ 6. 12. 1800, βλ. Joret, ὅ.π., σ. 390. Γιὰ τὸ Γεωπονικὸν τοῦ Λάνδου, ἡ πληροφορία δὲν ἐκπλήσσει· τὸ βιβλίο ἔχει πίσω του μεγάλη ίστορία (1η ἔκδ. 1643), γνωρίζει ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις καὶ εἶναι ἀποδεδειγμένα γνωστό καὶ δημοφιλές. Γιὰ τὸ 'Αραβικό Μυθολογικόν, ἡ ἐπίσημη αὐτὴ προβολὴ ἀποτελεῖ ἵσως καὶ ἐναν ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς ἐπανέκδοσης τοῦ 1803, ἡ δοία, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχω, πρέπει νὰ εἶναι ἐκείνη μὲ τὰ περισσότερα μαρτυρημένα σήμερα γνωστὰ ἀντίτυπα.

Γ. Χατζηδάκη - «Σεβάχ», στὰ *Κούφια Καρύδια*, Αίθερπουλ 1915, σ. 555. (4). Τέλος, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ σύγκριση τοῦ Α' Λόγου τοῦ Δωδεκάλογου τοῦ Γύρτου μὲ τὴ «Χαλιμά», στὰ ἔρμηνευτικὰ σχέλια τοῦ Πάλλη πάνω στὸ πρῶτο κείμενο· βλ. Κ. Μ. Μιχαηλίδη, ἡ' Ανέλθοτα γράμματα τοῦ Παλαμᾶ στὸν Ἀλέξανδρο Πάλλην, Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση 4 (1950) 315: «Τὸ πρῶτο ἀφτὸ μέρος τοῦ Δωδεκάλογου ἀριστούργημα. Σφαντᾶ σὰ χαλιμᾶ». Ὁ Παλαμᾶς, ἀν καὶ ἀρνήθηκε ἀρχικὴ πρόταση τοῦ Γαβριηλίδη νὰ μεταφράσει αὐτὸς τὴ «Χαλιμά» ἀπὸ τὰ γαλλικὰ (βλ. Κ. Παλαμᾶ, *Απαντα*, τ. 14, σ. 316), καὶ κράτησε, γενικά, ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὸ ἔργο στὰ πεζά του κείμενα (πρβ. *Απαντα*, τ. 4, σσ. 354, 472, 474, κ.ἄ.), δὲν διστάζει νὰ μεταπλάθει τὶς παιδικές του ἀναγνώσεις σὲ ἔκτυπα σημεῖα τῶν *Χαιρετισμῶν* τῆς Ἡλιογέννητης καὶ τοῦ Δωδεκάλογου τοῦ Γύρτου (ἰδιαίτερα στοὺς Λόγους Γ', ΙΑ').

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ